

A RÉCEFÉLÉK DOMESZTIKÁCIÓJA AZ ÚJVILÁGBAN

Köztudomású, hogy a különböző vad récefélék házasítása aránylag könnyű. Az összegyűjtött tojásokból kikelt, a fiatalon elfogott tőkés récék (*Anas platyrhynchos*) felnevelése nagyobb nehézséget nem okoz. amire a XIX. század végéről az Ecsedi-láp, a Nagy- és Kis-Sárrét területéről bőven vannak hazai leírásaink is.¹ A felnőtt tőkés récék is más speciesekkel együtt megbarátkoznak az ember közelségével.

Az Újvilágban az ember és a récefélék közötti kezdetleges kapcsolatnak szintén több formáját ismerjük, amelyek a házasításra irányuló törekvések tanulságos esetei.

A Chapin Mesában (Colorado), a Glen kanyonban (Arizona, Utah) végzett régészeti ásatások során (i. sz. 1230–1274, i. sz. 1300) récefajták (*Anas platyrhynchos*, *Anas diazi*) csontjai kerültek elő. A szárnyasok nyilvánvalóan nem voltak szelídek, hanem íjjal, nyíllal, hurokkal ejtették zsákmányul.² Észak-Mexikóban (Tepik) — hasonlóan, mint a sást — a spanyol hódítás utáni időben ketrecben tartottak kacsákat.³ Tudunk az aztékok és mayák récetartásáról is,⁴ akik valószínű, hogy a pézsmakacsát (*Cairina moschata*) tenyésztették, amely Dél-Amerikából került el hozzájuk. A mayák a récetollat beleszőtték a ruhaanyagba, s a szárnyas húsát ették. Hondurasban a paya, jicaque és más törzsek a kacsapelyhével szegélyezik gyapotszőtéseiket.

A szelíd és félszelíd kacsaféléknek Dél- és Közép-Amerikában van nagyobb jelentősége.

A Dél-Chile szigetein meghúzódó alacaluf indiánok a pingvinrécék egyik speciesét (*Tachyeres pteneres*) ketrecben gondozzák, a kunyhóhoz kötve tartják, és így védik a kutyáktól. A fogságban nem költő kacsahúsát fogyasztják. Egyes szerzők „részben” domesztikált madárnak tartják.⁵

¹ Erről összefoglalóan írtam The Gathering of the Eggs of Water-Fowl c. tanulmányomban (In Memoriam António Jorge Dias, vol. I. Lisboa 1974. 175–184. l.) — Az itt közölt tanulmányom egy nagyobb munka részlete, amelyből legutóbb *Domesztikációs törekvések az indiánoknál* címen jelent meg egy fejezet (Ethnographia, LXXXVI. 1975. 32–69. l.).

² Hargrave, L. L.: Archeological Bird Bones from Chapin Mesa, Mesa Verde National Park. — D. Osborne and S. Katz (Editors), Contributions of the Wetherhill Mesa Archeological Project. Memoirs of the Society for American Archeology, No. 19., Salt Lake City, Utah 1965. 157. l.

³ Beals, R. L.: The Comparative Ethnology of Northern Mexico before 1750. Ibero-Americana: 2. Berkeley, Calif. 1932. 105. l.

⁴ Roys, R. L.: The Ethno-Botany of the Maya. The Tulane University of Louisiana, Middle American Research Series, Publication No. 2. New Orleans, La., 1931. 348. l.; Driver, H. E., Indians of North America. Chicago, Ill. 1961. 35. l.

⁵ Bird, J.: The Alacaluf. J. H. Steward (Editor), Handbook of South American Indians, Vol. 1. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143. Washington D. C. 1946. 64. l.;

Mexikó és Közép-Amerika különböző indián törzseinek szelíd kacsája a *Dendrocygna autumnalis* (erdei őszi réce vagy őszi fűtyülő lúd), amelyet vadon elfogott kis kacsákból nevelnek fel, vagy a fészekből elrabolt tojásokat kiköltetik. A kacsát kedvtelésből tartják, de húsát is fogyasztják, valamint házőrzőnek alkalmazzák, mert az idegenek megjelenését a récék nagy lármával adják hírül. Costa Ricában annyira szelídek, hogy nappalra táplálék után elkalandoznak a háztól, de estére visszatérnek gazdájukhoz.⁶ Kubában, Jamaicában, a Bahama-szigeteken a hajdani indián udvar szelíd madara a *Dendrocygna arborea* (kubai fűtyülő lúd), amelynek a fészekből elrabolt tojásait tyúkkal költetik ki. A szelíd kacsák gyakran magukhoz csalták vad társaikat.⁷ Hasonlóan fél-domesztikált réceféle az Amazonas medencéjében, Bolíviában, Venezuelában a *Dendrocygna discolor*.⁸ A *Dendrocygna viduata* (özvegy fűtyülő lúd) és a *Dendrocygna bicolor* (fakó fűtyülő lúd) szintén a szelíd, de nem háziasított récefélék közé tartozik. Az előbbi Kuba, Brit-Guayana, Brazília, az utóbbi Brit-Guayana bennszülött udvaraiban található. Az indiánok a felnevelt szárnyasokat a kolonizátoroknak eladják. A kacsákat az elfogott vad fiatalokból nevelik fel, vagy az összeszedett tojásokat kotlóval költetik ki. Az utóbbit, mint a *Dendrocygna autumnalis*-t házőrzőként is tartják. A *Dendrocygna viduata* és a *Dendrocygna bicolor* rokon populációi szelídítve Afrika keleti partvidékein, Mauritius szigetén, Madagaszkáron is megtalálhatók. Korábban felmerült az a téves vélemény, hogy néger rabszolgákkal kerültek el ezek a kacsafélék az Újvilágba.⁹ A *Dendrocygna* specieseket különben a ludak és a récék közötti átmeneti alakoknak tartják, s a fűtyülő ludakhoz sorolják. Az *Urania állatvilág* madarakat ismertető kötetében (Budapest, 1972) olvassuk, hogy „néhány réce mintha lúd lenne, míg a fűtyülő ludakat inkább récének tarthatjuk, ezért kapták a faréce elnevezést” (88. l.). A „faréce” (angol *tree duck*, német *Baumente*) *Dendrocygna* specieseket jelent, amelyek magyar terminológiáját zoológiai irodalmunk csak egyes fajták esetében adja meg.

A pézsmakacsa (*Cairina moschata*) az egyedüli valóban domesztikált házi szárnyasa a prekolumbián s a mai Dél-Amerikának. Populációi vadon a délnyugati területektől eltekintve Közép-Amerikáig megtalálhatók (lásd a térképet), de a pézsmakacsa szelídítve is előfordul az egész neotropikus állatföldrajzi régióban (Dél-Amerika, Nyugat-India, Közép-Amerika Mexikó déli táblás területeivel együtt). Az Orinocótól északra legalább kétféle (?) kacsát tenyésztene, s ezek egyike a pézsmakacsa. A pézsmakacsát az Antillákon már Columbus idejében tenyésztették. Közönséges a domesztikált *Cairina moschata* Haiti szigetén, ahol néha vadon is előfordul. Ilyen esetben azonban megszokott helyéről az emberrel együtt vándorolt el és elvadult. 1514-ben Kolumbiából említik a szelíd pézsmakacsát *quayaiz* néven. Peruban *cotua*, Brit-Guayanában *mairua*, *oumeh* a

Gilmore, R. M.: Fauna and Ethnozoology of South America. — J. H. Steward (Editor), Handbook of South American Indians, Vol. 6. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143. Washington D. C. 1950. 388. l.; Steward, J. H.—Faron, L. C.: Native Peoples of South America. New York—Toronto—London 1959. 47. l.

⁶ Phillips, J. C.: A Natural History of the Ducks, Vol. I. Boston—New York 1922. 162. l.

⁷ Phillips i. m. 167. l.

⁸ Phillips i. m. 167. l.

⁹ Phillips i. m. 127, 139. l.; Gilmore, R. M.: i. m. 389. l.; Roth, W. E.: An Introductory Study of the Arts, Crafts and Customs of the Guiana Indians, Thirty-Eight Annual Report of the Bureau of American Ethnology to the Secretary of the Smithsonian Institution, 1916—1917. Washington, D. C. 1924. 556. l.

A vad *Cairina moschata* elterjedése Dél- és Közép-Amerikában. Phillips J. G. és Gilmore R. M. után

neve. Házasítva nagy számban található Peruban és Paraguayban. Népszerű madara a guarani törzseknek már a prekolumbián időkben. Megtaláljuk Kelet-Bolívia, Ecuador, Peru hegyi területeinek egyes törzseinél (*chuncho*, *panoan*), Chile araukan indiánjai körében. Peruból a spanyolok Közép-Amerikába, Mexikóba és Európába exportálták. A vad pénzsmakacsa fákon fészkel, de szelíden bárhol fészket verhet. A vad és szelíd populáció egyedei morfológiailag hasonlóak, s egymással kereszteződnek. A pénzsmakacsa – éppúgy, mint napjainkban – már a prekolumbián időkben táplálékkul szolgált. Az inkák idejében a húsát megszáritották és illatos húsport készítettek belőle, amely Pizarrót valamiféle parfümre emlékeztette. A mojkok (Északkelet-Bolívia) csak a közös ivászatok alkalmával fogyasztják a kacsahúst, vagy ha valaki az olyan barátját kívánja megvendégetni, aki földjének feladásánál segédkezett. A tupinamák tartózkodnak húsa fogyasztásától, mert felfogásuk szerint szellemileg eltompulnak tőle. A szárnyas domesztikációja minden valószínűség szerint a prekolumbián időkben a Közép-Andesek magas kultúrájú területén – talán Peruban – történt. Házasításának pontosabb ideje azonban bizonytalan. Steward azt írja, hogy az inka uralom idején (1438–1525) csak félig domesztikált volt. A *Cairina moschata* ábrázolása gyakori prekolumbián mochica agyagedényeken.¹⁰

¹⁰ Phillips i. m. 66–7. l.; Gilmore i. m. 460–62. l.; Wetmore, A.–Swales, H. B.: The Birds of Haiti and the Dominican Republic. Smithsonian Institution, United States National Museum, Bulletin, 1955. Washington, D. C. 1931. 97. l.; Steward–Faron i. m. 47, 125. l.; Horkheimer, H.: Nahrung und Nahrungsgewinnung im vorspanischen Peru. Bibliotheca Ibero-Americana, Bd. II. Berlin 1960. 45. l.; Métraux, A.: The Tupinamba. J. H. Steward (Editor), Handbook of South American Indians, Vol 3. The Tropical Forest Tribes. Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143. Washington D. C. 1948. 101. l.

Herre állatföldrajzi adatok nyomán Mexikó területére helyezi a pulyka és a pézsmakacsa domesztikációját, mert a két szárnyas vad populációinak elterjedése ott fedi egymást, s az elterjedés összeesik a későbbi magaskultúrák területével.¹¹ A két szárnyas domesztikációs lehetősége között azonban nincs semmiféle összefüggés. A Közép-Andések magaskultúrájú területéről a pézsmakacsa tenyésztése sokkal inkább elterjedhetett Dél-Amerika különböző vidékeire, mint Mexikóból. Nem valószínű a pézsmakacsa kolumbiai domesztikációs területe sem.¹² Az Antillák szigeteire az arawák bevándorlása révén terjedt el.

Nagyon valószínű, hogy a szárnyas domesztikációja úgy történt, hogy a fészekből elrabolt fiatal kacsákat felnevelték, s azok igen hamar hozzászokva az emberhez a fogságban költöttek is. Lehetséges, hogy kezdetben a madarak szárnyát megkötötték, lenyírtak belőle, hogy az emberi településeket ne hagyják el. Késői domesztikációjának bizonyítéka, hogy a házasított (ezek között néha fehérek is vannak) és a vad populációk (jórészt sötétbarna, feketés színűek) morfológiailag hasonlóak, és egymással kereszteződnek. A szelíd *Cairina moschata* kereszteződik más kacsafajtákkal is. A domesztikált *Cairina moschata* széles körű dél-amerikai elterjedése nyomán felvetődik a probléma, vajon egyetlen házasítási centrumot feltételezzünk-e? Tekintetbe véve a récefélék könnyű megszelídítésének lehetőségét, — ez nem valószínű. A dél-amerikai indiánok mesterei a madarak megszelídítésének, amiről idézett tanulmányomban részletesen írok. A vad pézsmakacsa populációkból több helyen is kitenyészthették a házasított populációkat. Valószínű, hogy az egyik ilyen centrumnak a Közép-Andéseket (Peru) kell tekintelnünk, ahol a domesztikált láma (*Lama glama*), alpaca (*Lama pacos*), tengeri malac (*Cavia porcellus*) és a nem házasított, de szelíd (félíg domesztikált) állatok sokasága (pl. a *Chloëphaga melanoptera*, andesi lúd; *Abrocoma oblativa*, *Cuniculus thomasi*, *Galictis furax*) az indiánok házasító hajlamának, törekvésének és tapasztalatának egyik bizonyítéka. Ezt a törekvésüket korán kiterjeszthették az emberhez vonzó pézsmakacsa-ra is. Nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy ezen a területen az indiánok kb. harminc növényfajest természetnek, földművelésük szervezeti és technikai szempontból magas szintű. Tehát a természetet kitűnően ismerik.

Peruban *ñuñuma*-nak (*nyonyoma*) nevezett kacsát is tenyésztettek. Garcilasso de la Vega szerint ez nagyobb, mint az európai kacsa. Kérdéses, hogy ez pézsmakacsa-e? A szárnyas nem volt egészen fekete, hanem fehér szárnytollai voltak, míg a szelíd pézsmakacsák között teljesen fehér példányokat is találunk.¹³

A *Caraina moschata*-t tenyésztik Afrikában s Európának főleg a déli részén. Valószínű, hogy a XVI–XVII. század folyamán a portugálok hajón szállították mindkét területre,¹⁴ de a spanyoloknak is része volt európai tenyésztésének elterjesztésében. Az

¹¹ *Herre, W.*: Zur Geschichte der vorkolumbischen Haustiere Amerikas. In: Das Mexico-Projekt der Deutschen Forschungsgemeinschaft, I. Berichte über begonnene und geplante Arbeiten. Wiesbaden é. n. 94. 1.

¹² *Sauer, O. C.*: Agricultural Origins and Dispersal. New York, N. Y. 1952. 48–49. 1. Térképein házasítását Kolumbiába helyezi.

¹³ *Schmidt, M.*: Kunst und Kultur von Peru. Berlin 1929. 69. 1.

¹⁴ *Lagercrantz, S.*: Contribution to the Ethnography of Africa. *Studia Ethnographica Upsalensis* I. Lund 1950. 80–1. l.; *Phillips* i. m. 167. 1. A *Caraina moschata*-t moszkvai, török, mosusz kacsa néven is említik. A két előbbi elnevezés — helytelenül — származási helyére utal. Pallas P. S. (1831) és később mások azt állították, hogy a Káspi-tó mellől származik, ahol vad állapotban még

előbbieket Brazíliából, az utóbbiak Mexikóból hozták be az Óvilágba, ahol 1550 körül már ismert volt. Lovassy szerint a magyar baromfiudavarokban itt-ott még feltűnik a nagytestű pézsmakacsa.¹⁵ Valószínű, hogy nálunk már a XVII. század elején tartották, s török kacsá elnevezése (1617) csupán arra utal, hogy hazánkba Dél-Európa felől került el.¹⁶ A szárnyas európai útja azonban nem tartozik kutatásaim keretébe.

megtalálható. A „moszkvai” (*moscovy*) elnevezést úgy magyarázzák, hogy a latin *Anas Moschata* terminológiát *Oie de Muscovie* formában fordították franciára. Más vélemény szerint a *moscovy* elnevezés a nicaraguai, kolumbiai *muysca* (*mosca*) indiánok nevével van kapcsolatban. Phillips i. m. 67. l. Az újabb zoológiai munkák közül részletesen ír a *Dendrocygna* speciesekről és a *Cairina moschata*-ról a Grzimeks Tierleben, VII. k. (Zürich 1968) 269–70, 313–14. l.

¹⁵ Lovassy S.: Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai. Bp. 1927. 709. l. Hazai előfordulását említi a Pallas Lexikon is. – A pézsmakacsával, keresztezésével a modern magyar állattenyésztési munkák is foglalkoznak. L. pl. Csukás Z.: Baromfitenyésztés. Bp. 1955. 243. l.; Tóth P.: A baromfitenyésztés kézikönyve. Bp. 1956. 251. l.; Gerencsér V.–Stohl G.: A pézsmaréce és a magyar fehér házikacsa fajhibridek heterózisának élettani alapjai. A Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia kiadványai, 3. Bp. 1960.

¹⁶ Matolcsi J.: A háziállatok eredete. Bp. 1975. 211. l.